

# Kaffeimport til Norge, 1733-1794

*HIS3090*

[Kandidatnummer: n/a]



Institutt for arkeologi, konservering og historie

[23.768 tegn]

Vår 2016

## Kaffeimport til Norge, 1733-1794

I det moderne norske samfunn er kaffe en billig vare som finnes i mange varianter, er tilgjengelig for alle og som konsumeres i store mengder. Kaffen har blitt ett av mange symboler på det forbrukersamfunnet man har fått og den velstanden man har oppnådd. I 2011 var Norge på toppen av kaffeimporten per innbygger; kun Finland hadde et større kaffeforbruk.<sup>1</sup> For mange kan det være vanskelig å tenke at det ikke alltid har vært slik. Kaffe var for bare 300 år siden en sjelden luksusvare som de fleste nordmenn knapt hadde hørt om. Bare hundre år senere kom det store mengder kaffe til norske havner og i bygd og by visste man da hva kaffe var, selv om drikken fortsatt var for dyr til å drikkes ofte. Denne utviklingen er spennende, ikke bare fordi den viser hvordan en helt ny vare kan øke i popularitet i et mye mindre globalt samfunn, men også fordi den økende importen og forbruket av kaffe gjenspeilte et skifte i det norske samfunn mot en mer omfattende pengeøkonomi og mer velstand.

Denne oppgaven skal se nærmere på kaffeimporten til Norge i en periode der den gikk fra nesten ubetydelig til vesentlig større, nemlig fra 1733 til 1794. Oppgaven baserer seg på data samlet gjennom prosjektet *Historiske toll- og skipsanløpslister*, et prosjekt hvis formål blant annet er å samle inn tolldata fra norske tollsteder basert på tollistene i Riksarkivet og føre dem inn i en database på internett. Siden prosjektet samler inn data fra spesielle år og ikke hele perioden 1733-1794, vil denne oppgaven undersøke enkelte av de årene som er tilgjengelige med fokus på fem ulike tollsteder. Problemstillingen til denne oppgaven er: «Hvordan utviklet importen av kaffe seg i Norge fra 1733 til 1794 med utgangspunkt i tollstedene Arendal, Bergen, Christiania, Molde og Trondheim, og hvilke lokale og internasjonale faktorer påvirket denne utviklingen?»

### **Dataenes natur og usikkerhet**

Denne oppgaven baseres på forskjellige relevante tekster og arbeid, men dataene om kaffeimporten er utelukkende hentet fra arbeidet til *Historiske toll- og skipsanløpslister* og

---

<sup>1</sup> Farestveit, Helene, «Import av kaffe og kaffemaskiner: Uten kaffe stopper Norge», Statistisk Sentralbyrå, 6. juli 2011, URL: <https://www.ssb.no/utenriksokonomi/artikler-og-publikasjoner/uten-kaffe-stopper-norge> 11/05-2016.

databasen som er tilgjengelig på [toll.lokalhistorie.no](http://toll.lokalhistorie.no).<sup>2</sup> Databasen lister opp den samlede mengden kaffe som er mottatt ved hvert tollsted hvert år og oppgir mengden i antall skålpund. Denne oppgaven bruker samme mål for vekt som tollistedatabasen, og et skålpund (heretter forkortet til «pund») tilsvarer dermed 0,49 kilogram.<sup>3</sup> Hvorvidt denne måleenheten ble målt nøyaktig og likt ved alle de fem tollstedene i løpet av de 61 årene denne oppgaven tar for seg er lite sannsynlig. Det er en illustrasjon på de mange usikkerhetene som eksisterer rundt disse dataene. Tollvesenet var i konstant forandring i perioden med blant annet perioder med og uten tollforpaktning, men slike forandringer var hovedsakelig nasjonale og påvirket havnene nokså likt.<sup>4</sup> Tollistene er to hundre til tre hundre år gamle og er basert på de varene som ble registrert mottatt av de ansvarlige tollerne hvert enkelt år, og dataene er derfor prisgitt disse personenes arbeid når det gjelder kontroll, kvalitet og moral. Hvorvidt all data ble ført uten feil, ble målt riktig, om det var korrupsjon med i bildet og liknende er vanskelig å vite noe sikkert om i dag.

I tillegg må man anta at det finnes mørketall; at det var import av kaffe til Norge som ikke ble registrert av tollere. Norge har Europas lengste kystlinje, og det er naturlig å anta at det var omfattende smugling av varer og andre former for tollssvik, noe Hans-Jørgen Jørgensen også nevner flere ganger i *Det Norske Tollvesens historie*.<sup>5</sup> Man må også medberegne at det var en liten mengde handel over land, selv om kaffen hovedsakelig tok sjøveien til Norge da det førte til enklere transport. De uregistrerte varene ble likevel konsumert og var med å mette etterspørselen selv om de ikke ble registrert i tollistene. De dataene som er innsamlet til denne oppgaven må derfor anses som minimumsdata. Likevel er tollistene interessante, fordi selv minimumsdataene kan være nøyaktige og de viser uansett en oversikt over trender og utvikling i den aktuelle perioden. Ved å se på hvordan importen av kaffe økte og sammenlikne dette med andre trekk ved perioden, kan man trekke konklusjoner om samtida. Da spesielt i tilknytning til kultur-, økonomi- og forbrukerutvikling og den økende globaliseringen som Norge var en del av. Utviklingen i kaffeimporten kan altså sies å speile samfunnsutviklingen i Norge på denne tiden.

## Vekst i kaffeimport fra 1733 til 1794

---

<sup>2</sup> Historiske toll og skipsanløpslister, «Forside: Listene: Tollsteder», URL: <http://toll.lokalhistorie.no/listene/tollsteder> 11/05-2016.

<sup>3</sup> Historiske toll og skipsanløpslister, «Forside: Veiledning: Mål og Vekt», URL: <http://toll.lokalhistorie.no/veiledning/mal-og-vekt> 11/05-2016.

<sup>4</sup> Hans-Jørgen Jørgensen, *Det Norsk Tollvesens historie: Fra Middelalderen til 1814*, (Oslo: Tolldirektoratet, 1969), s. 248.

<sup>5</sup> Jørgensen, *Det Norske Tollvesens historie*, s. 191, 228, 237 og 285.

Tollstedene Arendal, Bergen, Christiania, Molde og Trondheim ble valgt for å representere ulike typer havner, byer og omland og samtidig representere et nasjonalt bilde. Bergen, Christiania og Trondheim var Norges tre største havner, hadde relativt store befolkninger og store omland.<sup>6</sup> Arendal på sin side var relativt lite, men hadde et stort omland og mer handel enn Molde, som hadde en liten befolkning, et spredt befolket omland og relativt lite handel. Årene 1732/33, 1756, 1786/88 og 1794 ble valgt fordi de viser utvikling over hele perioden, men også fordi det er i disse årene det er gode data tilgjengelig. De to siste årsgruppene er såpass nære hverandre i tid fordi det er etter 1756 og i denne perioden utviklingen skyter fart, men også fordi det er interessante faktorer i internasjonal politikk som påvirker importen mellom disse årene. Årsaken til at det brukes tall for Christiania fra 1788 og ikke 1786, er at det lave tallet som er registrert i 1786 avviker så mye fra resten av landet og de nærliggende årene at det må anses som et særtilfelle. Hvorfor 1786 avviker i Christiania er vanskelig å si uten nøyere studier av primærkilden, årstallet og byen, men for denne oppgaven blir kaffeimporten fra 1786 lite representativt og 1788 brukes i stedet. Det er også verdt å merke at Bergens tall fra 1732 inkluderes i 1733 i denne oppgaven. Med de ulike tollstedene og årstallene i tankene er det spennende å se på hvordan kaffeimporten utviklet seg ved hvert enkelt sted over tid. Dette fordi man vil kunne se en sammenheng mellom tilgang på kaffe, størrelse på og sammensetning av befolkning, områdets sentralitet og handel med utlandet.

Tabell 1: Kaffeimport til fem norske byer.<sup>7</sup>

År	Arendal	Bergen	Christiania	Molde	Trondheim	Sum pund
<b>1732</b>	-	170	-	-	-	-
<b>1733</b>	0	-	893	7	-	<b>1070</b>
<b>1756</b>	4056	14761	8610	174	8334	<b>35935</b>
<b>1786</b>	28190	158154	(539)	912	92606	<b>421140</b>
<b>1788</b>	-	-	141278	-	-	-
<b>1794</b>	20440	141169	207980	1750	38645	<b>409984</b>

Oversikt over antall skålpund (0,49kg) kaffe mottatt ved tollstedene per år. Bergen har tall fra 1732 og ikke 1733. Christianias tall i 1786 avviker så mye at 1788 brukes i stedet. Trondheims tall i 1732/33 mangler. I «Sum pund» inkluderes Bergens tall fra 1732 i 1733 og Christianias tall fra 1788 erstatter tallet fra 1786 dette året.

Som man ser av *Tabell 1* var importen av kaffe i 1732/33 marginal ved de fire tollstedene som har data fra denne perioden. I Bergen og Christiania hadde man så vidt begynt å innføre

<sup>6</sup> Ragnhild Hutchison, «Trender i de norske kjøpstedenes utenrikshandel», URL: <http://forskning.no/blogg/ragnhild-hutchisons-blogg/trender-i-de-norske-kjopstedenes-utenrikshandel-1786-1790-en> 12/05-2016.

<sup>7</sup> Historiske toll og skipsanløpslister, «Forside: Listene: Tollsteder».

kaffe, mest sannsynlig til enkelte velstående individer og familier. Importen var lav selv om Christiania hadde hatt sitt første registrerte møte med kaffe allerede i 1694.<sup>8</sup> I Molde ankom det en så liten mengde at det antakeligvis var til noen veldig få, kanskje en bestilling. Arendal på sin side mottok ikke noe kaffe i 1733, men dette må ikke misforstås som at det ikke var kaffe i Arendal i og før dette året. Reisejournalen til Eberhard Zetner, en handelsmann fra Strasbourg, fra år 1700 omtaler et besøk i Arendal der han bød en kjøpmann, og senere kjøpmannens datter, på kaffe han mest sannsynlig hadde medbrakt fra Europa.<sup>9</sup> Dette var antakeligvis en av Arendals første møter med kaffe, men drikken må i alle fall ha vært kjent i enkelte kretser av byen etter dette året. Det er naturlig å anta at mer kaffe fant veien til Arendal selv om dette ikke fikk utslag i tollistene i akkurat 1733. På denne tiden var kaffekonsumet så lavt og kaffe så eksotisk at det ikke nødvendigvis var lønnsomt å frakte kaffe til alle havner.

I 1756, 23 år senere, ser man at kaffe nå importeres til alle de aktuelle havnene og at mengden har økt betraktelig, selv om den fortsatt er liten i forhold til områdenes befolkning. Selv om kaffeimporten til Bergen har økt til 87 ganger mengden som ble importert i 1732, er importen fortsatt så lav at kaffe ikke kan ha blitt drukket av mange flere enn rike handelsmenn og embetsmenn i byen og omlandet rundt. Det samme kan sies om Christiania og Trondheim, som har litt over halvparten av Bergens import. At kaffe drikkes av Christianias rikeste ser man blant annet av dødsboet til enken til bokbinder Fredrik Jacobsen Brun, som i 1756 etterlot seg 36 par kaffe- og tekopper.<sup>10</sup> Spennende er det at kaffe også begynner å bli introdusert til innlandet, da det serveres kaffe av en rik bondekvinne i Ringsaker rundt 1740.<sup>11</sup> Importen til Molde har blitt mangedoblet siden 1733 uten at mengden er av seriøs betydning, mens importen til Arendal er imponerende med tanke på størrelsen sammenliknet med Bergen, Christiania og Trondheim. Her må man huske at havnene ikke bare forsynte det lokale byområdet, men også omlandet rundt tollstedet. Kaffen som ankom Arendal skulle altså forsyne et mye større område enn Arendal kjøpstad, noe som kan være med å forklare hvordan Arendal kunne gå fra null import i 1733 til halvparten av Christianias i 1756. Arendal hadde tross alt et ikke ubetydelig omland.

---

<sup>8</sup> Stephan Tschudi-Madsen, *På nordmanns vis: Norsk Folkemuseum gjennom 100 år*, (Oslo: Aschehoug & Co, 1993), s. 182.

<sup>9</sup> Henrik Scharling, *Norsk Idyll: Udtog af en strasborger kjøbmands oplevelser i aaret 1700*, (København: Det Schønbergske Forlag, 1906), s. 45.

<sup>10</sup> Tschudi-Madsen, *På nordmanns vis*, s. 76.

<sup>11</sup> Anna Tranberg, *Ringsakboka III: Korn og classeskille 1660-1840*, (Moelv: Brøttum- Ringsaker-, Veldre historielag, 1993), s. 319.

I 1786/88 ser man at kaffeimporten virkelig økte de siste 30 årene. Bergen og Trondheim tidoblet importen sin og en må anta at kaffe var mer vanlig ikke bare blant de rikeste, men også blant de ressurssterke i borgerklassen generelt. Kanskje hadde også vanlige folk råd til kaffe ved spesielle anledninger. Christiania viste seg spesielt kaffetørst og hadde sekstendoblet kaffeinnførselen siden 1756 og var rett bak Bergen i ren mengde registrert i tollregistrene. Det er ikke unaturlig at det er embetsmannstanden og storkjøpmenn i og rundt Christiania som satt kaffestandarden i det som ble Norges hovedstad ikke så mange år senere. I tillegg hadde kaffen blitt populær i Ringsaker der flere bondekvinner på 1770-tallet hadde begynt å servere kaffe ved gjestebud. Det å kunne servere en drikk som kaffe ved dekket bord og med ordentlig servise var blitt et statussymbol.<sup>12</sup> Litt av Christianias kaffevekst kom altså av at dette tollstedet var med på å forsyne regionens innland.

Molde henger litt etter den nasjonale trenden selv om importen ble femdoblet i samme periode. Heller ikke Arendal økte like mye i forhold til de andre havnene med en syvdobling av kaffeimporten, selv om mengdene fortsatt var mye mer omfattende enn det som Molde tok imot. Man begynner å se at etterspørselen etter kaffe økte kraftig over hele Norge, og at det var i mer velstående, sentrale områdene at etterspørselen økte mest. I usentrale Molde og dets omland var det nok bare de rikeste som drakk kaffe, kanskje de kjøpmennene med størst andel i silde- og klippfisket, mens importen viser at drikken må ha spredt seg lite blant vanlige folk i omliggende bygder. Dette kan likeså godt være grunnet problemer med infrastruktur og landbasert frakt som områdets tilgang på kapital i forhold til resten av Norge, selv om Molde faktisk slet og hadde flere dårlige år i perioden.<sup>13</sup> I de store byene skapte nok kapitaltilgangen og borgerkulturen en større etterspørsel etter luksusvaren kaffe enn i de mer avsidesliggende områdene som Molde og Arendals omland, der det tok lengre tid for nye trender å slå rot.

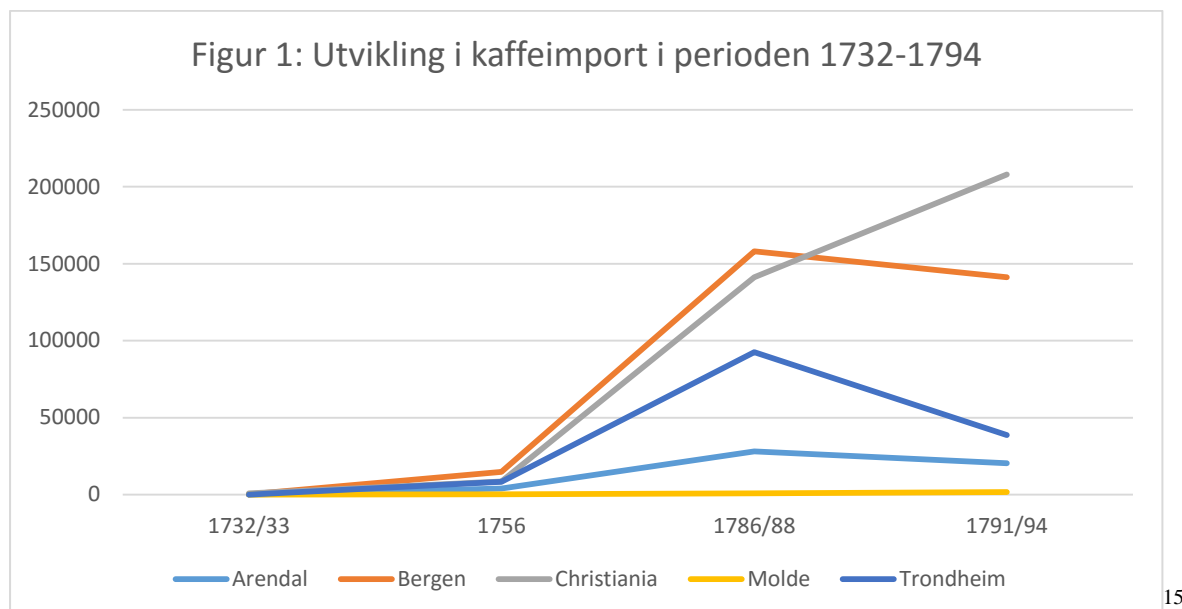
1794 hadde avvikende resultater i forhold til trenden som varte fra 1733 til 1786/88. For første gang var det en nedgang i enkelte tollsteder. Bergen og Arendal hadde en mindre nedgang, mens Trondheim mer enn halverte importen. Molde på sin side nærmest doblet, noe som kanskje kan tilskrives at området hadde et større ubrukt potensial og krevde mindre for å øke sammenliknet med de andre tollstedene. I tillegg økte Moldes trelasthandel med

---

<sup>12</sup> Tranberg, *Ringsakboka III*, s. 319-320.

<sup>13</sup> Niels de Seve, *Molde Bys Historie I: Før Året 1838, Ladested og kjøpstad*, 2. utg. (Molde: Molde Kommune og Dahl Libris, 1992), s. 288-294.

Skottland og byen hadde gode fiskeår fra 1787.<sup>14</sup> Christiania tronet alene og økte bemerkelsesverdig stort på kun få år og hadde en import som var så omfattende at mangedoblinger ble usannsynlig. Totalt over de fem tollstedene så man en nedgang på 11.156 pund siden forrige årsgruppe. I lys av det er det spennende at Christiania økte såpass mens de andre byene minket.



Dessverre er ikke Trondheims tall fra 1733 inkludert i tollistedatabasen, men hvis man ser på den totale summen ved de fire registrerte tollstedene ser man at det økte fra 1070 pund i 1732/33 til 27.601 pund i 1756; 35.935 pund om man inkluderer Trondheim. Det tilsvarte en tjuesyvdobling av importen, noe som ikke kan forklares ved befolkningsvekst. Likevel skjedde den mest imponerende utviklingen i ren mengde fra 1756 til 1786/88 da kaffeimporten var oppe i hele 421.140 pund. Dette tilsvarte en økning fra 17,6 tonn til 206,4 tonn kaffe på 30 år, noe som gjorde 1786/88 til toppunktet for kaffeimporten i den undersøkte perioden. Dette var fordi det for første gang skjedde en reversering av kaffeveksten over de neste åtte årene. Hvorfor skjedde dette? Mens lokale faktorer spilte tungt inn i utviklingen av kaffedrikking var det kanskje internasjonale faktorer som kraftigst påvirket den forskyvningen man så i det siste året. Det skal nå ses nærmere på hva som kan ha påvirket utviklingen, både den store økningen og den påfølgende reverseringen.

### Internasjonale årsaker til kaffeveksten

<sup>14</sup> Seve, *Molde Bys historie I*, s. 296-303.

<sup>15</sup> Historiske toll og skipsanløpslister, «Forside: Listene: Tollsteder».

Christofer Columbus sin ankomst til Amerika i 1492 forandret Europas posisjon i verden. Europeiske stater fikk tilgang på store mengder ressursrike landområder som kunne brukes til å bygge store plantasjer. De neste århundrene tok europeiske stater makten over havene og grunnla kolonier i Amerika og Asia. Europeiske stater fikk slik kontroll over store deler av det voksende globale handelsnettverket, og tilgangen på eksotiske varer økte voldsomt.<sup>16</sup> Kaffebønner, som opprinnelig ble eksportert fra Etiopia til Midtøsten og videre til Europa på 1600-tallet, ble fraktet til disse koloniene med planer om plantasjer og storproduksjon. Nederlenderne begynte å dyrke kaffe på Java og Sri Lanka, mens Frankrike sin produksjon av kaffe i Karibia i 1788 stod for halvparten av samtidens totale eksport.<sup>17</sup> En av grunnene til at kaffeimporten til Norge økte såpass gjennom hele 1700-tallet kan derfor tilskrives det enkle faktum at selve kaffeproduksjonen var i stor vekst i denne perioden. Mer tilgang på kaffe betydde en gradvis billigere vare slik at det var mulig for flere å få tak i kaffebønnene. Siden kaffe ble introdusert til Europa såpass sent, og det faktum at Norge under Danmark var en geografisk, kulturell og relativ økonomisk utkant, var det naturlig at det tok lenger tid før kaffen nådde Norge. Det var rett og slett ikke nok kaffe tilgjengelig før denne perioden til at Norge kunne importere betydningsfulle mengder til en nokså kapitalsvak og spredt befolkning.

Tabell 2: Oversikt over hvor kaffeimporten kom fra.<sup>18</sup>

År	Fremmede steder	Danmark, Norge og danske kompanier	Hertugdømmene	Sum pund
<b>1732/33</b>	1063	7	0	<b>1070</b>
<b>1756</b>	29046	6889	0	<b>35935</b>
<b>1786/88</b>	128654	292486	0	<b>421140</b>
<b>1794</b>	239993	146423	23568	<b>409984</b>

Oversikt over handelsskipenes opprinnelsessted og mengden kaffe målt i skålpund (0,49kg) de fraktet til de fem tollstedene i hver enkel årsgruppe. Christianias tall fra 1786 regnes ikke med.

En annen årsak til at kaffetilgjengeligheten i Norge økte var at Danmark-Norge gradvis tok et større ansvar over kaffeimporten. Man ser av *Tabell 2* at det i 1732/33 og 1756 var mest import av kaffe fra «fremmede steder». I tollistedatabasen er det kun unntaksvis at handelsskip tilhørende kjøpmenn utenfor Danmark-Norge har blitt oppført med opprinnelsesland. De fleste grupperes inn under betegnelsens «fremmede steder». En av

<sup>16</sup> R.R. Palmer, Joel Colton & Lloyd Kramer, *A History of Europe in the Modern World*, 11. Utg, (Columbus: McGraw-Hill Education, 200), s. 275-280.

<sup>17</sup> Mark Pendergrast, *Uncommon Grounds: The History of Coffee and How It Transformed Our World*, (New York: Basic Books, 2000), s. 3-7 & 17.

<sup>18</sup> Historiske toll og skipsanløpslister, «Forside: Listene: Tollsteder».



unntakene er Frankrike, som sent i perioden forsynte så mye kaffe at det tilsvarte nesten hele summen fra «fremmede steder» og derfor ble oppført som en egen kategori. Selv om Danmark-Norge i 1756 hadde begynt med selvstendig kaffeimport var det altså hovedsakelig fra internasjonale kjøpmenn at Norge mottok kaffe dette året. Fra 1756 og til 1786/88 så man en stor forskyvning i denne fordelingen. 69,45% av kaffeimporten til de fem tollstedene denne oppgaven tar for seg kom da fra kjøpmenn med opprinnelse i Danmark-Norge og dets kolonier og handelskompanier. Man skulle kanskje tro at dette var fordi Danmark-Norge hadde egne kolonier, men alt tyder på at det var lite kaffeproduksjon i Dansk Vestindia og at produksjonen på St. Thomas, St. Croix og St. Jan hovedsakelig var sukker.<sup>19</sup> Kaffeimporten fra Danmark til Norge må altså ha gått via København eller med dansk-norske skip fra fremmede kolonier.

Av de skip som kom fra «fremmede steder» i 1786/88 var den absolutte majoritet fra Frankrike, som man har sett dyrket store mengder kaffe i sine kolonier. Faktisk kom 121.359 av 128.654 pund fra «fremmede steder» via franske kjøpmenn dette året, noe som tilsvarte hele 94,3%.<sup>20</sup> Kanskje var også mye av kaffen de dansk-norske kjøpmennene tok med seg fra Fransk-Karibia, men det er veldig vanskelig å stadfeste opprinnelsesstedet til kaffeforsendelsene som gikk via København da dette naturligvis ikke presiseres i tollistedatabasen. Spennende nok så man bare åtte år senere en ny forskyvning i forholdet mellom import fra «fremmede steder» og gjennom Danmark-Norge. Frankrikes eksport til Norge i 1794 var kun 10.339 pund, en tittel av det den var i 1786/88, men likevel sank Danmark-Norges del av kaffeimporten til 35,7%. Andre internasjonale kjøpmenn tok altså over Frankrikes andel og presset ut en del av Danmark-Norges andel. Interessant er det at hertugdømmene i denne perioden kom seg inn på det norske markedet, selv om det er vanskelig å stadfeste akkurat hvorfor.

---

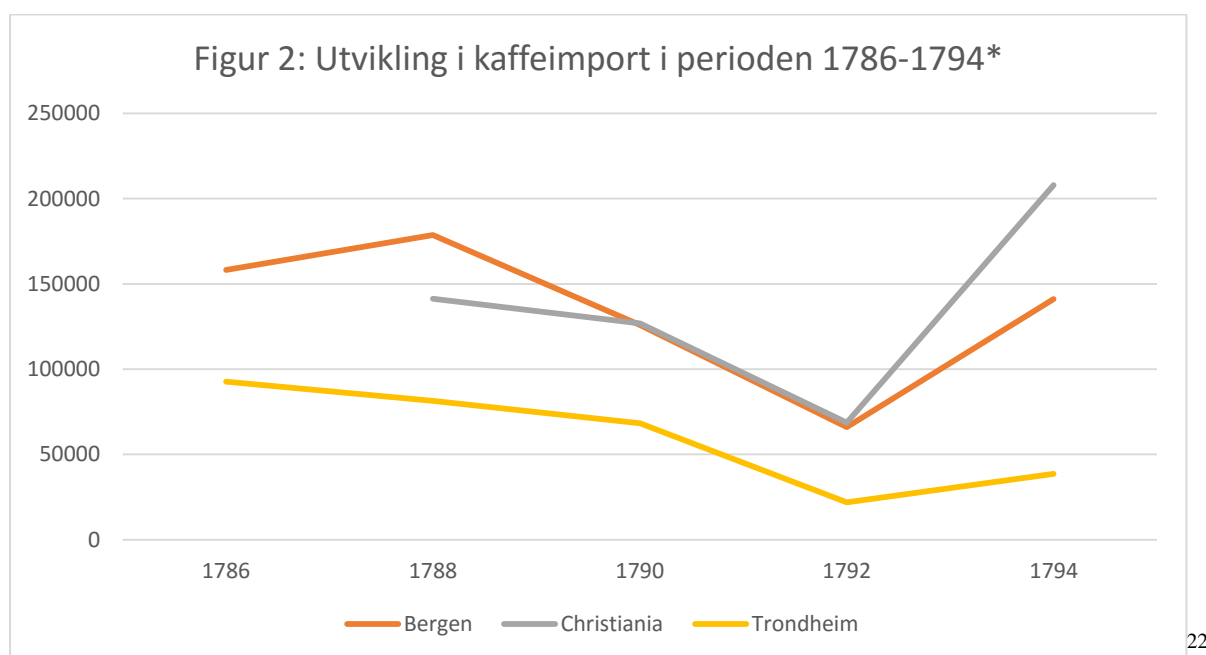
<sup>19</sup> Ove Hornby, *Danmarks Historie: Koloniene i Vestindien*, (København: Politikens Forlag, 1980), s. 120, 127 & 140-142.

<sup>20</sup> Historiske toll og skipsanløpslister, «Forside: Listene: Tollsteder».

Tabell 3: Kaffeimport til Bergen, Christiania og Trondheim fra 1786 til 1794 målt i skålpund (0,49kg).<sup>21</sup>

År	Bergen	Christiania	Trondheim	Sum
1786	158154	539	92606	251299*
1788	178683	141278	81451	401412
1790	125997	126807	68228	321032
1792	65997	68613	21855	156465
1794	141169	207980	38645	387794

\*Christianias tall i 1786 må ses på som avvik. Summen i 1786 blir da lite representativ for utviklingen.



\*Christianias graf starter først i 1788 fordi tallet fra 1786 anses som avvik og ville forskjøvet grafen.

Niårsperioden 1786-1794 viste hvor fort internasjonale faktorer kan forandre handelsbalansen og dertil tilgangen på kaffe i Norge. I 1786 hadde Frankrike et relativt fredelig år der handelsmulighetene må ha vært mange og relativt uforstyrrede. Bare åtte år senere hadde Frankrike gjennomgått en revolusjon, innført republikk og befant seg i en tilstand av krig med flere europeiske stormakter, blant annet Storbritannia.<sup>23</sup> Det er naturlig å anta at den store nedgangen i fransk kaffeeksport til Norge kom av denne krigen og de vanskeligheter det påførte franske handelsmenn på havet, da Storbritannia lenge hadde vært tidens sjømilitære stormakt.<sup>24</sup> Siden store deler av verdens kaffe kom fra franske kolonier, førte det til at Norge opplevde en reversering av kaffeveksten i et århundre der oppgang var kjennetegnet.

<sup>21</sup> Historiske toll og skipsanløpslister, «Forside: Listene: Tollsteder».

<sup>22</sup> Historiske toll og skipsanløpslister, «Forside: Listene: Tollsteder».

<sup>23</sup> Palmer, Colton & Kramer, *A History of Europe in the Modern World*, s. 363-400.

<sup>24</sup> Palmer, Colton & Kramer, *A History of Europe in the Modern World*, s. 285, 305-306, 308 & 415.

Dessverre har ikke tollistedatabasen data fra Molde og Arendal mellom 1786 og 1794, men reverseringstrenden er klar i alle de tre største tollstedene fra 1788 til 1792. Det er først mellom 1792 og 1794 at kaffeimporten igjen steg. Siden importen fra «fremmede steder» økte i 1794 selv om Frankrike falt sterkt, kan det bety at Frankrikes konkurrenter på kaffemarkedet, hovedsakelig Nederland, nå fikk muligheten til å ta over markedsandeler og forsyne Norges etterspørsel.<sup>25</sup> Kanskje betød det også at fransk kaffe ble fraktet under nøytrale flagg fra andre fremmede stater, slik Danmark fraktet franske varer under Syvårskrigen og spanske varer under Den amerikanske uavhengighetskrigen.<sup>26</sup>

### Nasjonale og lokale årsaker til kaffeveksten

Internasjonale faktorer var altså med på å bestemme tilgangen på kaffe i Norge ved å sette grenser for den potensielle maksimporten gjennom produksjon- og leveringsbegrensinger. Likevel ville ikke økt global tilgjengelighet av kaffe kunne forårsaket den veksten i import som Norge opplevde uten at det også eksisterte en økende etterspørsel etter kaffe i og rundt de fem tollstedene. Med andre ord må det ha vært kvaliteter og forandringer ved kultur og samfunn i Norge som i perioden 1733-1794 la til rette for vekst i innførselen av en forbrukervare som ellers ikke dekket noe livsnødvendig behov. Jan de Vries har argumentert for at det i årene før den industrielle revolusjonen foregikk en forflytning fra selvforsyning til en mer markedsrettet økonomi i Europa.<sup>27</sup> Dette betydde at flere produserte varer for markedet, tok del i pengeøkonomien og fikk dermed selv tilgang på midler til å kjøpe verktøy, mat eller luksusvarer. Det utviklet seg dermed en gradvis større etterspørsel etter forskjellige varer ettersom flere ble en del av denne samfunnsforandringen. I Norge ville dette bety at flere gradvis fikk tilgang på midler til å kjøpe luksusvarer som for eksempel sukker, tobakk og kaffe. Denne utviklingen foregikk nok i relativ takt med at produksjonen av kaffe økte internasjonalt og prisen på kaffebønnene gradvis falt, noe som gav flere og mindre ressurssterke familier og personer lettere tilgang på drikken. Likevel er det viktig å påpeke at kaffe i 1794 fortsatt ikke var en vare som alle familier hadde råd til og kunne konsumere fritt.

---

<sup>25</sup> Pendergrast, *Uncommon Grounds*, s. 18.

<sup>26</sup> Hornby, *Danmarks Historie*, s. 146.

Ole Feldbæk, «Caracas-spekulasjonen 1782-1783: Dansk neutralitetsudnyttelse under den amerikanske frihedskrig», *Historisk Tidsskrift*, bind 12. række, 6 (1973): s. 159-176.

<sup>27</sup> Jan de Vries, «The Industrial Revolution and the Industrious Revolution», *The Journal of Economic History*, vol. 54, (juni, 1994): s. 255-257.

Det var også andre årsaker til at kaffeimporten økte enn et gradvis skifte mot en slags tidlig forbrukerøkonomi. Kaffe som en sosial drikk hadde den kvaliteten at den kunne drikkes uten det stigmaet og det tapet av selvkontroll som medfulgte alkohol. Dette gjorde kaffe til en lovende drikk for kvinner, som helst ikke skulle bli for beruset eller drikke i det hele tatt. Kaffen gjorde det altså mulig med en utvidet sosial arena der kvinner kunne delta mer enn før, samtidig som menn hadde en drikk de kunne nyte i sosiale settinger uten alkoholrus. Kaffen var på mange måter mer anstendig og bidro til å skape mer dannede og kontrollerte omgivelser enn det man fikk ved større alkoholinntak. Derfor ble det slik at kaffen gradvis tok over for øl som en sosial drikk, først i øvre samfunnslag, siden i folket.<sup>28</sup>

Lokale forskjeller var nødvendigvis med på å bestemme i hvilken grad kaffeimporten vokste. Større byer som Bergen, Christiania og Trondheim med folketall på 18.127, 9.211 og 8.846 i 1801 hadde naturligvis en større potensiell etterspørsel innad i byen enn det Arendal og Molde hadde med folketall på henholdsvis 1.701 og 1.624.<sup>29</sup> Sammensetning av befolkningen var også viktig. Bergen, Christiania og Trondheim var alle stiftsbyer, men Bergen var i tillegg en svært viktig handelsby og hadde mange kjøpmenn med internasjonale vaner og midler til å kjøpe kaffe.<sup>30</sup> Bergen var også en viktig by for nordlandshandelen, og det er naturlig å anta at en del av kaffen som kom til byen ble sendt videre nord i landet. Christiania hadde i 1801 2.271 innbyggere inkludert familie hvis inntekt kom direkte fra staten, og disse embetsmennfamiliene var nok blant pådriverne for kaffedrikkingen.<sup>31</sup> I motsetning til Bergen, som var en stor by med et lite omland det var vanskelig å transportere varer til, hadde Christiania både et respektabelt folketall og et stort og folkerikt omland det var relativt lett å frakte varer til over land. Det er naturlig å anta at en del av Christianias kaffeimport i 1794 hadde til hensikt å forsyne Akershus og innlandet på Østlandet, noe en ser på kaffeforbruket i Ringsaker. Christiania var også utsatt for kulturell innflytelse fra Danmark, og det er ikke utenkelig at kaffekulturen spredte seg ekstra raskt hit på grunn av nærheten til København. Trondheim på sin side var også en viktig handelsby med embetsmenn, men var mindre relativt til Bergen og Christiania. Omlandet var større og lettere tilgjengelig enn Bergen sitt, men området lå lenger unna både kontinentet og Danmark, noe som kan forklare litt av byens lavere kaffeimport. Det tok mer tid for kaffekulturen å spre seg nordover og innenlands enn til nære kyststrøk nært kontinentet.

---

<sup>28</sup> Tschudi-Madsen, *På nordmanns vis*, s. 90 & 96.

<sup>29</sup> Statistisk Sentralbyrå, «Folketeljinga 1801: Ny Bearbeiding», (Oslo: Statistisk Sentralbyrå, 1980), URL: [https://www.ssb.no/a/histstat/nos/nos\\_b134.pdf](https://www.ssb.no/a/histstat/nos/nos_b134.pdf) 15/05-2016.

<sup>30</sup> Sverre Bagge og Knut Mykland, *Norge i dansketiden*, 2. utg. (Oslo: Cappelen Damm, 1989) s. 233.

<sup>31</sup> Bagge & Mykland, *Norge i dansketiden*, s. 233.

Både Arendal og Molde fikk kjøpstedrettigheter først på 1700-tallet, henholdsvis i 1723 og 1742, hadde omtrentlig likt folketall og var begge vesentlig mindre enn de tre største byene.<sup>32</sup> Likevel hadde Arendal mye større kaffeimport ved slutten av 1700-tallet enn det Molde hadde. Molde hadde et mye mindre og mer kronglete omland enn Arendal, som på sin side var nært posisjonert til både Danmark og Østlandet generelt og hadde mer kontakt med kontinentet. En må anta at Moldes regionale geografi og posisjon relativt til Arendal og Europa må ha vært med på å forsinke kaffeveksten i området, samtidig som Arendal nok hadde flere ressurssterke familier enn det Molde hadde.

Selv om kaffeimporten vokste sterkt gjennom 1700-tallet er det viktig å ikke la seg blende av veksten, for importen var likevel lav relativt til i dag. Hvis man inkluderer data fra alle tilgjengelige tollsteder i tollistedatabasen hadde Norge i 1794 en total kaffeimport på 460.169 pund, der 409.984 pund var fra de fem tollstedene denne oppgaven tar for seg og 50.185 pund var fra de ni andre tollstedene som har tall fra 1794.<sup>33</sup> Går man ut i fra folketellingene i 1769 og 1801 hadde Norge en årlig gjennomsnittlig befolkningsvekst på ca. 6.400, og man kan da anta at Norge i 1794 hadde et folketall på ca. 838.800.<sup>34</sup> Med en import på 225,5 tonn kaffe ville betydd at gjennomsnittsnordmannen drakk 0,27 kilogram kaffe i 1794. Dette regnestykket utelukker dessverre de 12 tollstedene som ikke har tall fra 1794 i tollistedatabasen. 0,27kg kaffe per år må derfor ses på som en minimumsmengde (i tillegg til evt. udokumentert import av kaffe). Med tanke på at nordmenn i dag drikker i gjennomsnitt 9,5kg kaffe hvert år betyr det uansett at kaffe i 1794 ikke kunne vært en utbredt drikk i alle samfunnslag.<sup>35</sup> Kaffen var altså ikke helt blitt en folkedrikk ennå, men grobunnen var lagt for den videre veksten som i første halvdel av 1800-tallet gjorde kaffen til en nasjonaldrikk.<sup>36</sup>

## Konklusjon

Tallene fra årene 1732/33 viser at kaffe på denne tiden var en sjelden luksusvare som store deler av Norges befolkning aldri hadde smakt. Allerede 24 år senere hadde mengden kaffe

---

<sup>32</sup> Bagge & Mykland, *Norge i dansketiden*, s. 232.

<sup>33</sup> Historiske toll og skipsanløpslister, «Forside: Listene: Tollsteder».

<sup>34</sup> Statistisk Sentralbyrå, «Folketeljinga 1801».

Statistisk Sentralbyrå, «Norges første folketelling 1769», (Oslo: Statistisk Sentralbyrå, 1980), URL: [https://www.ssb.no/a/histstat/nos/nos\\_b106.pdf](https://www.ssb.no/a/histstat/nos/nos_b106.pdf) 15/05-2016.

<sup>35</sup> Farestveit, «Import av kaffe og kaffemaskiner».

<sup>36</sup> Ragnhild Hutchison, «Bites, Nibbles, Sips and Puffs: new exotic goods in Norway in the 18<sup>th</sup> and the first half of the 19<sup>th</sup> century». *Scandinavian Journal of History*, vol. 36, nr. 2 (mai, 2011): s. 167-168.

tatt imot ved de fem tollstedene økt slik at det må ha vært en elite som nøt kaffe regelmessig. I 1756 hadde det altså begynt å utvikle seg en reell etterspørsel i flere av de største byene i Norge. Internasjonalt satset flere kolonimakter på kaffeproduksjon, og tilgangen økte mye gjennom 1700-tallet. Det ble lettere og billigere å få tak kaffe, også i Europas utkant. Selv om krig påvirket tilgjengeligheten og førte til enkelte år med redusert vekst, var utviklingen generelt sterk fra 1756 til 1794. I løpet av disse 38 årene økte kaffeimporten så mye at Christiania i 1794 mottok 233 ganger så mye kaffe som i 1733. Det tilsvarer en økning fra 438 kilogram til 101 tonn kaffebønner, og ting tyder på at en god del av denne kaffen ble sendt videre til markeder innenlands. En del av grunnen til at kaffeimporten økte må altså tilskrives at etterspørselen ikke bare vokste i byene, men også i omland og innland. Alle de fem tollstedene supplerte altså omlandene sine i forskjellige grader. Dessverre har det vært utenfor denne oppgavens dimensjon å kartlegge hvor mye av kaffen som ble igjen i byene og hvor mye som ble sendt videre med ulike handelsmenn, ellers kunne det ha vært interessant å sjekke hvor raskt kaffen spredte seg nasjonalt i usentrale trakter.

Samfunnsmessige forandringer som en forskyvning mot markedsrettede bønder med mer penger enn før, en voksende borgerklasse og embetsstand og kaffens potensial i et stadig mer dannet samfunn har nok også hjulpet til med å øke kaffeetterspørselen. Man ser likevel en klar trend til at det er de mest sentrale traktene som tok til seg kaffen først, og at befolkningssammensetning både i by og region har påvirket kaffeimporten. Selv om det i 1794 importeres 201 tonn kaffebønner til disse fem tollstedene, er det klart at kaffe ennå ikke er blitt en folkedrikk for alle sosiale lag. Den utviklingen kom først senere i første halvdel av 1800-tallet. Likevel er den eksplosive utviklingen fra 1733 til 1794 viktig, da den speiler samfunnsendringer og et eksisterende vakuum og etterspørsel etter luksusvarer. Utviklingen i kaffeimporten disse 61 årene viser altså at roten til et forbrukersamfunn lå der allerede for 250 år siden. Det eneste man trengte var ressurser, transport og tilgang på en spennende ny vare med appell i alle samfunnslag.

## **Bibliografi**

Bagge, Sverre og Knut Mykland. *Norge i dansketiden*. 2. utg. Oslo: Cappelen Damm, 1989.

- Farestveit, Helene. *Import av kaffe og kaffemaskiner: Uten kaffe stopper Norge*. Statistisk Sentralbyrå, 6. juli 2011. URL: <https://www.ssb.no/utenriksokonomi/artikler-og-publikasjoner/uten-kaffe-stopper-norge> 11/05-2016.
- Feldbæk, Ole. «Caracas-spekulationen 1782-1783: Dansk neutralitetsudnyttelse under den amerikanske frihedskrig». *Historisk Tidsskrift*, bind 12. række, 6 (1973): s. 159-176.
- Hornby, Ove. *Danmarks Historie: Kolonierne i Vestindien*. København: Politikens Forlag, 1980.
- Hutchison, Ragnhild. «Bites, Nibbles, Sips and Puffs: new exotic goods in Norway in the 18<sup>th</sup> and the first half of the 19<sup>th</sup> century». *Scandinavian Journal of History*, vol. 36, nr. 2 (mai, 2011): s. 156-185.
- \_\_\_\_\_. *Trender i de norske kjøpstedenes utenrikshandel*. URL: <http://forskning.no/blogg/ragnhild-hutchisons-blogg/trender-i-de-norske-kjopstedenes-utenrikshandel-1786-1790-en> 12/05-2016.
- Jørgensen, Hans-Jørgen. *Det Norsk Tollvesens historie: Fra Middelalderen til 1814*. Oslo: Tolldirektoratet, 1969.
- Palmer, R.R., Colton, Joel & Lloyd Kramer. *A History of Europe in the Modern World*. 11. utg. Columbus: McGraw-Hill Education, 2007.
- Pendergrast, Mark. *Uncommon Grounds: The History of Coffee and How It Transformed Our World*. New York: Basic Books, 2000.
- Scharling, Henrik. *Norsk Idyll: Udtoget af en strasborger kjøbmands oplevelser i aaret 1700*. København: Det Schønbergske Forlag, 1906.
- Seve, Niels de. *Molde Bys Historie I: Før Året 1838, Ladested og kjøpstad*. 2. utg. Molde: Molde Kommune og Dahl Libris, 1992.
- Tranberg, Anna. *Ringsakboka III: Korn og klasseskille 1660-1840*. Moelv: Brøttum-Ringsaker-, Veldre historielag, 1993.
- Tschudi-Madsen, Stephan. *På nordmanns vis: Norsk Folkemuseum gjennom 100 år*. Oslo: Aschehoug & Co, 1993.

Vries, Jan de. «The Industrial Revolution and the Industrious Revolution». *The Journal of Economic History*, vol. 54, (juni, 1994): s. 249-270.

### **Kilder**

Historiske toll og skipsanløpslister. *Forside: Listene: Tollsteder*. URL:

<http://toll.lokalhistorie.no/listene/tollsteder> 11/05-2016.

\_\_\_\_\_. *Forside: Veiledning: Mål og Vekt*. URL:

<http://toll.lokalhistorie.no/veiledning/mal-og-vekt> 11/05-2016.

Statistisk Sentralbyrå. *Folketeljinga 1801: Ny Bearbeiding*. Oslo: Statistisk Sentralbyrå, 1980. URL: [https://www.ssb.no/a/histstat/nos/nos\\_b134.pdf](https://www.ssb.no/a/histstat/nos/nos_b134.pdf) 15/05-2016.

\_\_\_\_\_. *Norges første folketelling 1769*. Oslo: Statistisk Sentralbyrå, 1980. URL:

[https://www.ssb.no/a/histstat/nos/nos\\_b106.pdf](https://www.ssb.no/a/histstat/nos/nos_b106.pdf) 15/05-2016.